

Nr 23

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående ytterligare medelsanvisning till ombyggnad och reparation av operahuset i Stockholm; given Stockholms slott den 13 januari 1961.

Kungl. Maj:t vill härmed, under återopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över handelsärenden för denna dag, föreslå riksdagen bifalla det förslag, om vars avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

GUSTAF ADOLF

Gunnar Lange

Propositionens huvudsakliga innehåll

När ombyggnad av operahuset i Stockholm beslutades på våren 1958 beräknades kostnaderna härför till 7 milj. kronor, att betalas ur behållningarna av de årligen anordnade särskilda lotterierna till förmån för teater, konst och andra kulturella ändamål. Avsevärda fördyringar i arbetena har emellertid uppkommit. Enligt en numera verkställd utredning kan ombyggnadsföretaget komma att kosta något över 18 milj. kronor. I propositionen föreslås att 9 milj. kronor av merkostnaderna täckes genom särskild medelsanvisning på kapitalbudgeten.

Utdrag av protokollet över handelsärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Stockholms slott den 13 januari 1961.

Närvarande:

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena UNDÉN, statsråden NILSSON, STRÄNG, ANDERSSON, LINDSTRÖM, LANGE, LINDHOLM, KLING, SKOGLUND, EDENMAN, NETZÉN, JOHANSSON, AF GEIJERSTAM, HERMANSSON.

Efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter anmäler chefen för handelsdepartementet, statsrådet Lange, fråga om *ytterligare medelsanvisning till ombyggnad och reparation av operahuset* i Stockholm och anför därvid följande.

Inledning

Operahuset i Stockholm uppfördes under åren 1889—1898 och är statens egendom. Byggnaden är sedan år 1935 av Kungl. Maj:t förklarad som byggnadsminnesmärke. Den inrymmer, förutom lokaler för teaterändamål, några affärslokaler samt en restaurang, Operakällaren. Nyttjanderätten till byggnaden tillkommer Kungl. teaterns aktiebolag. Det åligger bolaget — i det följande kallat teaterbolaget — att svara för teaterverksamhetens upprätthållande samt för inre underhåll av byggnaden. För det yttre underhållet svarar byggnadsstyrelsen. Teaterbolaget äger disponera inflytande hyresinkomster. Huvudparten därav, i runt tal 200 000 kronor för år, avsåg tidigare Operakällaren. Verksamheten där upphörde emellertid under våren 1955 på grund av att lokalerna blivit otjänliga för restaurangbruk.

I februari 1956 gjorde teaterbolagets styrelse framställning till Kungl. Maj:t i syfte att få till stånd en renovering och ombyggnad av operahuset. Styrelsen åberopade den intensifierade teaterverksamhetens krav på flera och tidsenligare lokaler — särskilt behövde repetitionsutrymmen, sångrum och klädloger utökas samt de sceniska resurserna förbättras. I fråga om restaurangen hänvisades till att ekonomilokalerna, som huvudsakligen låg i källarvåningen, befann sig i ett ur hälsovårds- och arbetarskyddssynpunkt icke tillfredsställande skick. I betraktande av det stora inkomstbortfallet vid avstängning av restauranglokalerna var det enligt styrelsen av vikt, att arbetena kunde påbörjas snarast möjligt. Styrelsen hemställde att medel i första hand skulle ställas till förfogande för utrednings- och projekteringsarbeten.

Redan i juli 1955 hade, ehuru detta inte framgick av teaterbolagets ansökan, avtal slutits mellan teaterbolaget och Aktiebolaget Operakällaren — vilket sistnämnda bolags aktier då övergått i nuvarande ägares hand — om förhyrning av restauranglokalerna för tiden den 1 april 1956—den 31 december 1966. I avtalet förutsattes att lokalerna skulle iordningställas i enlighet med avtalet bilagda ritningar och promemoria m. m. Några preciseringar rörande ombyggnadens standard innehöll inte promemorian, men det angavs däri, att kökslokalerna skulle flyttas från källarvåningen till bottenplanet, att genom påbyggnad av en terrass på operahusets baksida skulle iordningställas en festvåning samt att erforderliga kontorsutrymmen skulle åstadkommas. Grundhyran bestämdes till 165 000 kronor för år, vartill kom bland annat indextillägg och tilläggshyra knuten till omsättningen.

Kungl. Maj:t uppdrog den 16 mars 1956 åt byggnadsstyrelsen att efter samråd med teaterbolagets styrelse utarbета och till Kungl. Maj:t inkomma med förslag och plan rörande erforderliga ombyggnadsarbeten inom operahuset. Samtidigt medgavs att byggnadsstyrelsen för ändamålet fick ta i anspråk högst 200 000 kronor av behållningen av ett av Svenska penninglotteriet aktiebolag under år 1955 anordnat lotteri till förmån för teater och musik. Av nämnda lotteribehållning ställde Kungl. Maj:t sedermera, den 26 april 1957, ytterligare 200 000 kronor till byggnadsstyrelsens förfogande för utredningsändamål.

Förslag till ombyggnadsarbetena avlämnades av byggnadsstyrelsen den 19 november 1957, avseende såväl teater- som restauranglokalerna. Det förutsattes att arbetena skulle bedrivas i fyra etapper — varav blott etapperna I och II behandlas i förevarande sammanhang. Den första etappen avsåg dels ombyggnad och istandsättning av restaurangen, huvudsakligen flyttning av ekonomilokalerna från källarvåningen till bottenplanet, dels iordningställande för teaterns del av repetitionssal och sidomagasin med kulishiss. Sistnämnda arbeten betraktades som följdåtgärder till restaurangombyggnaden; genom kökets flyttning till bottenvåningen förlorade teatern utrymmen, som måste ersättas på andra håll inom byggnaden. Dessutom skulle inom denna etapp utföras ljudisolering av järnridån, vissa arbeten i orkesterdicket samt omläggning av panncentralen. Hela kostnaden för etapp I uppskattades till drygt 7 milj. kronor, varav 5 milj. kronor belöpte på restaurangen, 1,6 milj. kronor på de nämnda följdåtgärderna samt 500 000 kronor på pannrum och ljudisolering av järnridån m. m. I första etappen ingick inte någon påbyggnad av terrassen på operahusets baksida. En sådan påbyggnad avsågs ske i etapp II, därvid på terrassen skulle iordningställas repetitionssal, två balettsalar, sex loger samt lunch- och fritidslokaler för teaterns personal. Kostnaderna för denna etapp, som alltså helt avsåg teatern, beräknades till 1,7 milj. kronor.

Ombyggnadsförslaget — i det följande kallat novemberförslaget — föranledde överläggningar i handelsdepartementet med företrädare för teaterbolaget och för byggnadsstyrelsen. Från departementets sida framhölls där-

vid att medel i den utsträckning, som förutsattes för förslaget genomförande, icke skulle kunna påräknas. Med hänsyn härtill överenskomts, att byggnadsstyrelsen närmare skulle pröva, huruvida restaurangen ej kunde istandsättas på ett mindre genomgripande sätt, eller därest detta icke lät sig göra undersöka huruvida restaurangutrymmena kunde ges annan lämplig användning varigenom operan kunde tillföras hyresinkomster. Till efterföljd härav framlade byggnadsstyrelsen med skrivelse den 10 december 1957 ett nytt förslag — hädanefter kallat decemberförslaget — till ombyggnad av restauranglokalerna och teatern, begränsat till de i förenämnda etapp I ingående arbetena. Någon annan användning av lokalerna uppgavs från styrelsens sida icke kunna ifrågakomma. Kostnaderna för restaurangen angavs i detta förslag till 2,9 milj. kronor. Som följdåtgärd kom iordningställande för teatern av en repetitionssal för en uppgiven kostnad av 400 000 kronor. Därtill kom ytterligare arbeten inom teatern enligt novemberförslaget (500 000 kronor). Kostnaderna enligt decemberförslaget utgjorde alltså sammanlagt 3,8 milj. kronor.

En sålunda genomförd ombyggnad avvek på väsentliga punkter från den ombyggnad, som förutsatts i 1955 års hyresavtal. Bland annat hade liksom i novemberförslaget någon festvåning på terrassen inte medtagits. Detta föranledde kritik från restaurangbolagets sida. Efter ytterligare överläggningar och sedan enighet nåtts mellan byggnadsstyrelsen, teaterbolaget och restaurangbolaget angående omfattningen av restauranglokalerna efter ombyggnaden, utarbetades ytterligare ett förslag till ombyggnad av operahuset. Skrivelse härom ingick till Kungl. Maj:t den 18 mars 1958. I detta förslag — som i det följande kallas marsförslaget — angavs kostnaderna för ombyggnad av restaurangen till 2,2 milj. kronor. Därjämte skulle den i etapp II i novemberförslaget ingående terrasspåbyggnaden utföras varvid en del av terrassen — i stället för lokaler till teatern — skulle iordningställas som festvåning för en kostnad av 700 000 kronor. För teatern förutsågs — ehuru utan uppgift om vad som var att anse som följdarbeten i anledning av restaurangombyggnaden — ungefär samma kostnader som för etapp I i novemberförslaget, d. v. s. drygt 2 milj. kronor, i vilket belopp emellertid ingick 1 milj. kronor för den del av förenämnda terrasspåbyggnad, som inte skulle iordningställas som festvåning. I skrivelsen uttalades också önskemål om iordningställande för teatern av balettsalar och kostymmagasin för en beräknad kostnad av 1 milj. kronor. Slutligen fanns i kostnadsberäkningen upptagen en utgiftspost på 900 000 kronor, avseende »allmänna byggnadsåtgärder samt reparation och underhåll», utan angivande av om arbetena avsåg restaurangen eller teatern. De uppskattade sammanlagda kostnaderna för ombyggnadsarbetena enligt marsförslaget blev därvid 7 milj. kronor. Fördelningen på olika poster framgår av sammanställningen på s. 7 och 8.

Genom beslut den 11 april 1958 uppdrog Kungl. Maj:t åt byggnadsstyrelsen att utföra ombyggnads- och reparationsarbeten inom operahuset i hu-

vudsaklig överensstämmelse med marsförslaget till en sammanlagd kostnad av högst 7 milj. kronor. Samtidigt medgav Kungl. Maj:t, att byggnadsstyrelsen fick såsom ett första anslag för ändamålet allt efter behov ta i anspråk 3 milj. kronor av disponibel behållning av 1955 års lotteri till förmån för teater och musik. Ombyggnadsarbetena påbörjades i september 1958.

På grund av de sålunda vidtagna ändringarna i ombyggnadsplanerna för restaurangen upptogs diskussioner mellan teaterbolaget och restaurangbolaget om 1955 års avtal angående förhyrning av restauranglokalerna. Nytt avtal underställdes Kungl. Maj:t för godkännande i juni 1958. Efter remissbehandling därav, varvid ändringsförslag framfördes, upptogs nya förhandlingar mellan parterna. Dessa resulterade i ytterligare en ny överenskommelse mellan teaterbolaget och restaurangbolaget den 13 april 1959, vilken godkändes av Kungl. Maj:t genom beslut den 30 samma månad. Hyrestiden är enligt avtalet bestämd till tio år, räknat från och med den 1 oktober 1960. Lokalerna anges omfatta 4 000 m² och skall på hyresvärdens bekostnad iordningställas på ett ändamålsenligt och förstklassigt sätt. Hyresvärden skall även tillhandahålla en sommarveranda utanför restaurangen. Grundhyran utgör 200 000 kronor för år jämte bränsle- och varmvattentillägg. Tillägghyra skall — med undantag för de två första hyresåren — efter grunder, som finns närmare angivna i avtalet, utgå i relation till restaurangrörelsens omsättning. Avtalet skall efter fem år kunna under vissa förutsättningar bli föremål för revision. I händelse av tvist skulle frågan därom underställas skiljenämnd.

Den 4 maj 1960 framlade operaledningen och byggnadsstyrelsen under hand förslag om medelsanvisning för vissa mindre tilläggsarbeten i samband med ombyggnaden. Sedan i anledning härav uppgift begärts, huruvida redan beslutade arbeten skulle komma att hållas inom den medgivna ramen av 7 milj. kronor, anmälde byggnadsstyrelsen i en den 27 maj 1960 dagtecknad promemoria, att kostnaderna för ombyggnaden skulle komma att väsentligt överskrida de tidigare beräknade. Såvitt styrelsen för det dåvarande kunde bedöma, skulle de sammanlagda kostnaderna för ombyggnaden komma att uppgå till i runt tal 14,5 milj. kronor, varav för restaurangen 9,7 och för teatern 4,8 milj. kronor. Styrelsen tillade att en uppenbar felbedömning av de med ombyggnadsåtgärderna förknippade kostnaderna måste ha skett samt att åtskilliga icke förutsebara kostnader tillkommit.

Med anledning av vad sålunda inträffat förordnade Kungl. Maj:t på min föredragning den 3 juni 1960 generaldirektören S. A. E. Ödeen att verkställa utredning rörande orsakerna till kostnadsökningen samt att inkomma med redogörelse härför.

Kungl. Maj:t har sedermera — till förhindrande av att byggnadsarbetena skulle behöva inställas — genom beslut den 28 juli, den 26 augusti och den 9 december 1960 ställt sammanlagt 8 milj. kronor av tillgängliga särskilda lotterimedel till byggnadsstyrelsens förfogande för fullföljande av de byggnadsarbeten inom operahuset, vilka förutsågs i Kungl. Maj:ts beslut den 11

april 1958. Med inräknande av beloppet 3 milj. kronor enligt sistnämnda beslut har sålunda för ifrågavarande arbeten hittills anvisats sammanlagt 11 milj. kronor. I detta sammanhang torde få erinras att Kungl. Maj:t härutöver — och utöver de tidigare omnämnda beloppen om sammanlagt 400 000 kronor till utrednings- och projekteringsändamål — av de särskilda lotterimedlen anvisat 1,3 milj. kronor för anskaffande och installation av nytt ställverk för operans scenbelysning, 950 000 kronor som ersättning för uteblivna hyresinkomster för teaterbolaget i anledning av ombyggnaden samt 185 000 kronor, avseende bland annat gottgörelse till restaurangbolaget för utgifter genom dröjsmålet med iståndsättandet av restauranglokalerna. Sistnämnda tre poster lämnas i det följande utanför. Ej heller upptas i den fortsatta framställningen kostnaderna för de fasadputsningsarbeten m. m. å operahuset, vilka kommit till utförande under senare år med anlitande av medel å staten för statens allmänna fastighetsfond.

Den av Kungl. Maj:t i juni 1960 förordnade utredningsmannen avlämnade den 22 november 1960 sitt betänkande (stencilerat) med yttrande över orsakerna till fördyringen av operahusombyggnaden.

Över betänkandet har, efter remiss, utlåtanden avgivits av byggnadsstyrelsen och Kungl. teaterns styrelse. Aktiebolaget Operakällaren har därjämte inkommit med en skrivelse i ärendet. Ett exemplar av betänkandet har överlämnats till justitiekanslersämbetet för kännedom.

Betänkandet

Utredningsmannen framhåller att hans arbete mött åtskilliga svårigheter, sammanhängande ej minst med att frågan om ombyggnad av teatern och restaurangen behandlats under lång tid och att därunder flera förslag till ombyggnad framlagts. Samtidigt har mellan de berörda parterna olika överenskommelser och avtal träffats, vilkas verkningar torde ha sträckt sig fram till de nu aktuella ombyggnadsarbetena. Ärendet har också handlagts parallellt av två institutioner med olika ställning — teaterbolagets styrelse och byggnadsstyrelsen — och den bild av händelseförloppet, som handlingarna hos de båda institutionerna ger, stämmer inte alltid överens. Ytterligare tillkommer att många ställningstaganden — även viktiga sådana — har skett efter blott muntliga förhandlingar.

Med hänsyn härtill fann utredningsmannen det nödvändigt att från ett icke obetydligt antal personer inhämta kompletterande uppgifter, vilket skedde muntligen, varvid samtalen protokollfördes. Sammanlagt hördes 32 personer. Protokollen har fogats till betänkandet såsom bilaga, vartill här torde få hänvisas.

Utredningsmannen understryker att hans uppdrag endast avsett en utredning om orsakerna till kostnadsökningen. Han har sålunda ej haft att ingå på frågan huruvida och i vad mån myndighet eller enskild genom åtgärd, som av utredningsmannen anges som orsak till överskridandet, gjort sig skyldig till fel eller försummelse. Ej heller har det fallit inom hans uppdrag

att pröva huruvida ombyggnadens utformning eller sättet för arbetets bedrivande varit ekonomiskt och tekniskt riktigt; han har därvidlag endast sökt konstatera faktiska förhållanden, som bidragit till kostnadsökningen. Lika litet har utredningsmannen ansett sig böra ingå på en bedömning av de träffade hyresavtalen, än mindre blanda sig i föreliggande tvister om tolkningen av det nu gällande avtalet.

Ombyggnadskostnadernas storlek

I fråga om storleken av kostnaderna för operahusets ombyggnad konstaterar utredningsmannen, att det redan vid en första granskning av anslags- och utgiftsbokföringen inom byggnadsstyrelsen visade sig, att därpå icke kunde grundas någon beräkning av nämnda kostnader. I vart fall fordrades en noggrann genomgång av de sinsemellan icke korresponderande bokföringarna inom byggnadsstyrelsens administrativa byrå och byggnadsbyrå. Utredningsmannen föranstaltade därför om granskning genom särskilt förordnad expert av medelsredovisningen inom byggnadsstyrelsen, särskilt ifråga om teaterombyggnaden.

Det visade sig vidare att några kostnadsberäkningar för teaterombyggnaden ej förelegat vid arbetenas påbörjande samt att det fanns anledning att antaga, att ombyggnaden ytterligare fördröjats, sedan inom byggnadsstyrelsen kring årsskiftet 1959—1960 på grundval av då aktuella ritningar och med biträde av utomstående expertis verkstälts en kostnadsberäkning, vars riktighet emellertid blev föremål för delade meningar inom styrelsen. Utredningsmannen bedömde det därför nödvändigt att verkställa en helt ny kostnadsberäkning. Arbetet därmed utfördes delvis inom utredningen med anlitan av särskild expertis, delvis inom byggnadsstyrelsen. I en till betänkandet såsom bilaga fogad »Redogörelse för handläggningen av ärendet rörande operahusets ombyggnad 1954—1960» lämnar utredningsmannen detaljerade uppgifter om de premisser, som låg till grund för beräkningsarbetet. Därutinnan torde få hänvisas till utredningsmannens redogörelse.

Beräkningarna leder fram till att kostnaderna för de ombyggnadsarbeten, vilka förutsågs i Kungl. Maj:ts beslut den 11 april 1958, sannolikt kommer att uppgå till cirka 18,1 milj. kronor. Fördelningen därav på olika poster framgår av efterföljande sammanställning, som också visar — enligt vad tidigare sagts — hur motsvarande poster var upptagna i marsförslaget, vilket låg till grund för Kungl. Maj:ts nyssnämnda beslut.

	Byggnadsstyrelsens skrivelse 18/3 1958		Utredningen	
	Mkr		Mkr	
<i>Restaurangen</i>				
Ombyggnad av restaurangen	2,2		9,4	
Terrasspåbyggnaden	0,7	2,9	2,8	12,2
<i>Teatern</i>				
Terrasspåbyggnaden	1,0		1,7	
Arbeten inom teatern	0,7		1,1	

	Byggnadsstyrelsens skrivelse 18/3 1958 Mkr		Utredningen Mkr	
Omläggning av panncentralen.....	0,3		0,8	
Ljudisolering av ridån och ombyggnad av orkes- terdiktet	0,2		0,3	
Balettsalar och kostymmagasin	1,0	3,2	1,1	5,0

Byggnaden

Allmänna byggnadsåtgärder samt reparation och underhåll	0,9	0,9
	7,0	18,1

Rörande posten »Byggnaden: Allmänna byggnadsåtgärder samt reparation och underhåll» säger utredningsmannen, att densamma torde ha avsett sådana arbeten, som på grund av tidigare eftersatt underhåll inom restauranglokalerna ansetts böra utföras, oavsett för vilket ändamål lokalerna framdeles skulle användas, och som därför bedömts ej böra belasta restauranglokalerna, åtminstone inte vid beräkning av den investeringskostnad, vilken borde förräntas genom hyresinkomster från lokalerna. Att dessa arbeten avser restaurangen bestyrkes av innehållet i en av för utredningsmannen tillgänglig, av byggnadsstyrelsen den 17 mars 1958 upprättad promemoria, vilken synes ha legat till grund för marsförslaget. I promemorian — som kommer att närmare behandlas i det följande och därvid kallas marspromemorian — är beloppet 900 000 kronor inlagt i kostnaderna för restaurangombyggnaden, vilka härigenom kom att sluta på 3,8 milj. kronor. I skrivelsen görs sedan uppdelningen på tre rubriker.

Utredningsmannen förser den framräknade nya siffran för ombyggnadskostnaderna, 18,1 milj. kronor, med vissa reservationer. Beräkningsarbetet inom utredningen och inom byggnadsstyrelsen samordnades i möjligaste mån, och de slutliga kostnadssammanställningarna underställdes byggnadsstyrelsen med begäran om yttrande, huruvida den angivna kostnadssumman kunde anses vara rimlig och med säkerhet icke under några förutsebara förhållanden skulle komma att överskridas. Styrelsen hade emellertid ej före utredningsarbetets avslutande yttrat sig om huruvida de beräknade kostnaderna är riktiga. Vidare påpekar utredningsmannen, att i summan 18,1 milj. kronor ingår vissa arbeten och leveranser, som enligt byggnadsstyrelsens uppfattning bör slutligt gäldas av restaurangbolaget. Krav i dessa hänseenden har av styrelsen hittills aktualiserats till ett belopp av 300 000 kronor. Överenskommelse därom hade emellertid ej kunnat träffas då betänkandet avgavs.

Orsakerna till fördyringen

Av den tidigare redogörelsen framgår att de stora överskridandena hänför sig till restaurangombyggnaden. Den kommer sannolikt att kosta omkring fyra gånger så mycket som tidigare uppgivits, medan för övriga ar-

beten överskridandena torde röra sig om i allmänhet under 60 procent. Det är därför i första hand orsaken till fördyringen för restaurangen, som är av betydelse.

Utredningsmannen anser att den betydande skillnaden mellan tidigare angivna och nu bedömbara kostnader för ombyggnad av operahuset i allt väsentligt kan återföras på två faktorer. Den ena sammanhänger med att byggnadsstyrelsen i december- och marsförslagen lämnade kostnadsuppgifter, som låg avsevärt under novemberförslagets kostnadsberäkningar, utan att styrelsen gjorde däremot svarande minskningar i byggnadsprogrammet. Som den andra huvudorsaken till de stora överskridandena betecknar utredningsmannen att 1955 års hyresavtal mellan teaterbolaget och restaurangbolaget träffades med de bristande förutsättningar för dess genomförande som förelåg från teaterbolagets sida.

I fråga om de missvisande kostnadsuppgifterna i december- och marsförslagen, erinrar utredningsmannen om att i *novemberförslaget* kostnaderna för restaurangombyggnaden var uppskattade till 5 milj. kronor, vartill för en beräknad kostnad av 1,6 milj. kronor skulle komma arbeten inom teaterns del av byggnaden, vilka hade karaktären av oundvikliga följdåtgärder av restaurangens intrång i teaterlokalerna. I en andra etapp skulle för teaterns uteslutande räkning göras en påbyggnad av terrassen på operahusets baksida. Till grund för kostnadsuppgifterna i novemberförslaget låg en serie beräkningar, vilka var delvis tämligen detaljerade och i det stora hela av god noggrannhet. De hade utförts inom byggnadsstyrelsens byggnadsbyrå under åren 1956 och 1957. Utredningsmannen anser att dessa kostnadsuppgifter var underbyggda i tillräcklig omfattning och anser, att därest förslaget skulle ha kommit till utförande, siffrorna hade visat sig hållbara, om byggnationen utförts efter den standard — i nu gällande hyresavtal användes orden »ändamålsenlig och förstklassig» — som legat till hands att förutsätta vid beräkningarna.

Som framgår av den tidigare redogörelsen bedömdes emellertid novemberförslaget alltför kostsamt att genomföra. Byggnadsstyrelsen uppgjorde därför *decemberförslaget*. Detta angavs medföra mindre intrång i teaterns dittillsvarande lokaler, dock att restaurangköket liksom i tidigare förslag skulle flyttas från källarvåningen till bottenvåningen. Det framgår av schematiska skisser, som var fogade till förslaget, att teatern skulle få avstå i huvudsak samma lokaler som enligt novemberförslaget, med undantag av att i bottenvåningen en del magasinutrymmen ej togs i anspråk. Ej heller enligt detta förslag skulle emellertid restaurangen få någon festvåning inom en eventuell terrasspåbyggnad, men genom ett nytt entresolbjälklag över en del av det nya köket och grillen skapades en festsal på ca 100 m².

Kostnaderna för denna ombyggnad av restauranglokalerna angavs till 2,9 milj. kronor, vartill skulle komma följdåtgärder inom teatern för en uppgiven kostnad av 400 000 kronor. Bortsett från följdåtgärderna — som emellertid hade reducerats väsentligt i förhållande till novemberförslaget, bland annat hade icke räknats med någon ersättning till teatern för loger och om-

klädnadsrum, som tagits i anspråk för restaurangen — förutsattes i decemberförslaget ungefär samma kostnader för teatern som i novemberförslaget.

Utredningsmannen konstaterar på grundval av jämförelser mellan de ritningar, som fanns i decemberförslaget, och motsvarande skisser i novemberförslaget, att de inbördes avvikelserna i fråga om restaurangen inte kan anses vara av betydelse att i avgörande utsträckning påverka ombyggnadskostnaderna. Skillnaden bestod egentligen endast däri, säger utredningsmannen, att i decemberförslaget köket gjorde mindre intrång i teaterns lokaler men utvidgades mot grillen samt att en festsal inlades ovan köket. Detta innebar en minskning av de totala lokalytorna med mindre än fem procent. Då i övrigt byggnadssätt och inredning, enligt vad utredningen givit vid handen, förutsågs lika, kan decemberförslaget för restaurangens del ej ha inneburit något nämnvärt förbilligande. De av byggnadsstyrelsen för ombyggnaden anlitade arkitekterna och övriga konsulter har också under utredningsarbetet förklarat, att såvitt de kände till någon skillnad i ombyggnadsplanerna för restaurangen, som kunnat motivera sänkningen av de beräknade ombyggnadskostnaderna från i novemberskrivelsen angivna 5 milj. kronor till decemberskrivelsens 2,9 milj. kronor, inte avsetts. I sammanhanget har också framhållits, att de största kostnaderna för restaurangen hänförde sig till ekonomilokalerna med inredning och utrustning samt att de olika förslagen i denna del icke skilde sig från varandra.

Rörande det tekniska underlaget för decemberförslaget framhåller utredningsmannen, att detsamma var knapphändigt och torde ha inskränkt sig till de vid förslaget fogade schematiska skisserna, ett material som inte kunde utgöra underlag för ens en uppskattning av kostnaderna. Å andra sidan synes avsikten med dessa skisser — till vilka återkommes i det följande — endast ha varit att utvisa de ändringar, främst i fråga om kökets storlek och den nya festsalen i entresolplanet, som förslaget innebar jämfört med novemberförslaget, medan ombyggnaden i övrigt förutsattes skola följa det tidigare förslaget, som ju detaljberäknats.

Angående tillkomsten av decemberförslagets kostnadsuppgifter har klarhet inte kunnat skapas. Den för ärendets beredning inom styrelsens utredningsbyrå i första rummet ansvarige tjänstemannen har gjort gällande och inför utredningsmannen bestämt vidhållit, att till grund för kostnadsuppgiften 2,9 milj. kronor låg beräkningar, som ställts till hans förfogande av styrelsens byggnadsbyrå. Tillkomsten av dylika beräkningar har emellertid enständigt bestritts av alla ifrågakommande tjänstemän inom nämnda byrå. Något beräkningsmaterial har ej heller kunnat företes under utredningen, och mycket talar för att kostnadsuppgifterna i decemberskrivelsen väsentligen grundade sig på muntliga diskussioner mellan den nämnde tjänstemannen inom utredningsbyrån och underordnade tjänstemän inom byggnadsbyrån.

Men bortsett från huruvida i detta sammanhang några nya kostnadsberäkningar utförts inom byggnadsstyrelsen eller ej, torde så mycket kunna sägas, anför utredningsmannen, att den uppgivna siffran 2,9 milj. kronor

— särskilt mot bakgrunden av de föreliggande tidigare kostnadsberäkningarna — inte av någon byggnadssakkunnig bort kunna godtas såsom rimlig för det ombyggnadsförslag, som framlades i decemberskrivelsen Detta styrkes också av att utredningsbyråns ordinarie chef — som vid november- och decemberförslagens avlåtnade befann sig på tjänsteresa — efter återkomsten ansåg sig höra fråga byggnadsbyrån, hur det kunde komma sig att kostnaderna för operahusombyggnaden kunnat pressas såsom skett. Han hade då upplysts om att kostnaderna tillkommit efter resonemang mellan vissa namngivna tjänstemän inom byggnadsstyrelsen på ett reviderat förslag utan egentlig beräkning. Även byggnadsbyråns chef synes ha meddelats detta.

Trots att sålunda tveksamhet rådde angående decemberförslagets kostnadssiffror, upptogs i en hos byggnadsstyrelsen upprättad promemoria, *marspromemorian*, alltså kostnaderna för restaurangen till 2,9 milj. kronor, vartill emellertid kom 200 000 kronor för en veranda och 700 000 kronor för en »reducerad» festvåning på den ovanliggande terrassen. Det blir sammanlagt 3,8 milj. kronor. I fråga om terrasspåbyggnaden må erinras om att den var upptagen i novemberförslaget, andra byggnadsetappen, och helt avsågs för teatern. Detsamma torde ha förutsatts i decemberförslaget, som endast avsåg första byggnadsetappen.

Marspromemorian och vissa förhandlingar mellan parterna, som föregått densamma, hade tillkommit på föranledande av restaurangbolaget, som framhöll att decemberförslaget på avgörande punkter avvek från den ombyggnad, som förutsatts i 1955 års hyresavtal, framför allt därigenom att någon festvåning inte skulle tillföras restaurangen. Över huvud taget förklarades från restaurangbolagets sida, att decemberförslaget på intet sätt kunde betraktas som tillfredsställande och så väsentligt avvek från det förslag, varpå 1955 års hyresavtal grundat sig, att förslaget inte kunde tjäna som underlag för en förhyrning av restaurangen från Aktiebolaget Operakällarens sida.

Marspromemorian innebar en utökning av restaurangens lokalytor med 20 procent, jämfört med decemberförslaget, vilken utökning nästan helt berodde på festvåningen. Utredningsmannen erinrar i detta sammanhang om att i novemberskrivelsen — där kostnaderna för restaurangen utan festvåning angavs till 5 milj. kronor — hade också angivits att de beräknade kostnaderna för ett utförande av restaurangen jämte festvåning på hela terrassen skulle belöpa sig till 8,6 milj. kronor och inklusive följdåtgärder till 11,4 milj. kronor. Till grund för dessa kostnader låg fullständiga ritningar.

Enligt marspromemorian skulle den del av terrasspåbyggnaden, som ej togs i anspråk som festvåning, disponeras för teaterns räkning. Promemorian innefattade också, på teaterledningens önskan, ett nytt kostymmagasin med hiss. För vardera av de nu nämnda ändamålen upptogs i promemorian 1 milj. kronor. För följdåtgärder inom teatern räknades med 700 000 kronor och för pannanläggning, ljudisolering av ridån m. m. lika mycket som i decemberförslaget, 500 000 kronor.

Utredningsmannen anför att bakom ifrågavarande promemoria låg ett än ofullständigare skissmaterial än det som företeddes i decemberförslaget, och materialet gav mycket ringa upplysning om utformning, utförande och inredning. Promemorian lades likväl till grund för byggnadsstyrelsens skrivelse den 18 mars 1958, *marsförslaget*. Som antytts tidigare (s. 8) avviker emellertid skrivelsens utformning i vissa hänseenden från promemorians. Bland annat minskades i skrivelsen kostnaderna för själva restaurangen med veranda från sammanlagt 3,1 milj. kronor till 2,2 milj. kronor genom att ett belopp av 900 000 kronor uppfördes som en särskild post »Byggnaden: Allmänna byggnadsåtgärder samt reparation och underhåll». Med tillägg av 700 000 kronor för festvåningen kom därvid slutsiffran för restaurangens ombyggnad att, såsom i decemberförslaget, sluta på 2,9 milj. kronor, en siffra som enligt vad som framkommit under utredningen torde ha förekommit redan i förarbetet till 1955 års hyresavtal. Utredningsmannen pekar också på att i såväl november- som decemberskrivelserna särskilt angavs omfattningen av de arbeten för teaterns räkning, vilka var att betrakta som följdåtgärder i anledning av restaurangombyggnaden. Detta skedde även i promemorian — där beräknades 700 000 kronor för »Följdåtgärder inom teatern». Samma belopp återfinns i skrivelsen, men beteckningen har nu ändrats till »Arbeten inom teatern».

Utredningsmannen anför att även när det gäller handläggningen inom byggnadsstyrelsen av marsförslaget föreligger motsägende uppgifter och förty oklarheter. Bland annat har det inte gått att med säkerhet utreda hur de i förslaget redovisade kostnadsuppgifterna underbyggs med kostnadsberäkningar. I vart fall har några kostnadsberäkningar, upprättade på sedvanligt sätt och avsedda att utgöra underlag för de i marsförslaget intagna, här behandlade kostnadsuppgifterna, ej kunnat förebringas. Utredningsmannen tillägger att de olika befattningshavare och till ombyggnadsarbetena knutna konsulter, som hörts av utredningen, har förklarat, att marsförslaget inte innefattade sådana avvikelser från eller förenklingar i förhållande till de förslag, som redovisats i novemberskrivelsen, att ändringarna kunnat motivera de låga kostnader för en ombyggnad av restauranglokalerna och inrättande av en reducerad festvåning, som intagits i marsförslaget.

Full klarhet har sålunda ej kunnat vinnas om hur kostnaderna för restaurangen i marsförslaget kom att anges till 2,9 milj. kronor. Utredningsmannen anser, mot bakgrunden av kostnadsberäkningarna från novemberförslaget, att nämnda siffra rätteligen borde ha varit 7 milj. kronor. Den missvisande kostnadsuppgiften i marsförslaget förklarar sålunda omkring 4 milj. kronor av överskridandena. Återstoden av kostnadsökningen för restaurangen, omkring 5 milj. kronor, skulle då bero på fördyringar, främst förorsakade av ändringar av byggnadsarbetenas standard eller omfattning m. m., väsentligen sammanhängande med 1955 års hyresavtal.

Vad gäller 1955 års hyresavtal — den enligt utredningsmannens åsikt andra huvudorsaken till överskridandena — erinrar utredningsmannen om att när frågan angående operahusets renovering under första hälften av

1950-talet upptogs till allvarliga överväganden, gällde mellan teaterbolaget och Aktiebolaget Operakällaren ett den 2 januari 1951 upprättat hyresavtal om restauranglokalerna, avseende tiden den 1 januari 1951—den 31 december 1955. På grund av köks- och ekonomiutrymmenas bristfälliga skick torde det tidigt ha stått klart för teaterns ledning, att en förlängning av avtalet på oförändrade villkor inte skulle kunna ske samt att en upprustning av restauranglokalerna var oundgängligen påkallad. Med hänsyn till att teaterbolaget tillgodofördes hyresinkomsterna från restauranglokalerna, ansågs det angeläget, att rörelsen kunde fortgå samt att avtal träffades med person eller företag, som hade möjlighet att bedriva rörelsen på ett vinstgivande sätt och erlagga en för teaterbolaget fördelaktig hyra.

Då förhandlingar någon gång under andra halvåret 1954 inleddes med företrädare för den sedermera insatta hyresgästen, Aktiebolaget Operakällaren — vars aktier vid denna tid övergick i ny ägares hand — förelåg inte några ritningar till grund för en förutsatt ombyggnad av restaurangen, och dylika torde ej heller ha uppgjorts innan avtalet träffades den 1 juli 1955. Däremot hade redan från början restaurangbolaget angivit tre olika grundförutsättningar för ett övertagande av restaurangen, nämligen att kökslokaler skulle flyttas upp från källarvåningen till bottenvåningen, att en festvåning skulle inredas på terrassen samt att hyressättningen blev rimlig. De praktiska lösningarna härav åskådliggjordes i frihandsskisser och en promemoria, uppgjorda av en av företrädarna för restaurangbolaget och enligt uppgift av denne granskade av bland andra byggnadsstyrelsens ledning. Dessa skisser kom att ligga till grund för avtalet. I detsamma åtog sig nämligen teaterbolaget att — mot en grundhyra av 165 000 kronor och med viss ökning vid omsättning över 3 milj. kronor — den 1 april 1956 tillhandahålla restaurangbolaget ombyggda lokaler enligt ifrågavarande frihandsskisser.

Efter vilka grunder hyran avvägs under förhandlingarna har ej kunnat fullständigt klarläggas. Teaterbolaget torde emellertid ha räknat med en ombyggnadskostnad av 2,9 milj. kronor. Utredningsmannen erinrar i detta sammanhang om att genom byggnadsstyrelsens försorg sedermera utarbetades fullständiga huvudritningar i mycket nära anslutning till de nämnda skisserna, och att det var ett ombyggnadsförslag på grundval därav, som i novemberskrivelsen 1957 diskussionsvis omnämndes skola kosta 8,6 milj. kronor, utom följdåtgärder.

Utredningsmannen säger att utöver de förenämnda ytterst schematiska idéskisserna — som dock visade den lösning, som i stort sett följdes vid det senare projektarbetet — torde vid kontraktstillfället varje som helst tekniskt underlag ha saknats. Ej heller innehöll avtalet någon precisering av den utrustning och den standard restauranglokalerna avsågs att få. Emellertid har det under utredningen framkommit, att i samband med avtalets uppgörande och under fortsatta förhandlingar mellan teaterbolagets styrelse och restaurangbolaget överenskommelser träffats och preciseringar gjorts ifråga om lokalutrustning och standard. Dessa överenskommelser har visserligen oftast ej haft bindande form, men de torde av båda parterna ha be-

traktats som normgivande för restaurangombyggnaden. Detta har också bekräftats av teaterbolagets styrelse. Dess inställning till restaurangbolagets krav kan också ha influerats av att styrelsen i samband med avtalet torde ha utlovat, att först i andra hand begära ett tillgodoseende av teaterns behov.

Utredningsmannen framhåller i detta sammanhang, att de överenskomelser rörande utrustning och standard, som enligt vad nyss sagts träffats vid sidan av det vid kostnadsberäkningstillfället gällande hyresavtalet, ej torde, såvitt framkommit under utredningen, ha varit kända för byggnadsstyrelsen, i vart fall ej av de tjänstemän därstädes, som utfört kostnadsberäkningarna. Styrelsens kostnadsuppskattningar i novemberförslaget torde därför sannolikt ha grundats på en mindre exklusiv standard och i vissa hänseenden på mindre omfattande arbeten, än vad som avsetts mellan avtalsparterna. Närmast torde styrelsens bedömanden i dessa hänseenden ha anslutit sig till den definition av utrustning och standard, som i det nu gällande kontraktet uttryckes med att lokalerna »iordningställas på ett ändamålsenligt och förstklassigt sätt». Utredningsmannen nämner att byggnadsstyrelsen den 18 april 1959, med anledning av ett protokoll från sammanträde mellan operastyrelsen och restaurangbolaget den 13 april och med hänsyn till avtalstexten fann anledning att i skrivelse till teatern meddela, att styrelsen icke ansåg sig bunden av några åtaganden utöver dem, som framgick av avtalets ordalydelse. Protokollet angav, att ombyggnadsarbeten, fast inredning och apparatur, som hyresvärden avtalsenligt tillhandahåller, skall vara av sådan beskaffenhet, »att de fullt motsvarar alla de krav, som kunna ställas i fråga om en sådan restaurang av första klass, som här avses», medan i avtalet samma dag angivits att lokalen skulle iordningställas »på ett ändamålsenligt och förstklassigt sätt».

Detta borde, anför utredningsmannen, även ha givit anledning till att frågan om restaurangens utrustning och standard tagits upp mellan teaterstyrelsen och byggnadsstyrelsen, därvid säkerligen de för kostnaderna så betydelsefulla skillnaderna i uppfattning kommit fram och givit anledning till omprövning antingen av standardkraven eller av anslagsbehovet. Teaterstyrelsens uppfattning om utlovad standard synes närmast ha anslutit till restaurangbolagets uppfattning, att restaurangen skulle bli sådan att den »ur alla synpunkter överglänste allt vad som hittills existerat i restaurangväg i Skandinavien». Emellertid föredrogs byggnadsstyrelsens nyssnämnda skrivelse ej i teaterstyrelsen och var för densamma okänd intill den 27 september 1960, då vid sammanträde inför utredningsmannen teaterns ekonomidirektör medgav, att skrivelsen ifråga fanns i teaterns kansli.

De fördyringar, som genom nu relaterade omständigheter förorsakats, torde enligt utredningsmannen visserligen i stor utsträckning hänföra sig till dyrbarare utförande, inredning och utrustning i allmänhet. På vissa punkter kan fördyringarna emellertid på grundval av nu gjorda kostnadsberäkningar också anges till sin ungefärliga storlek. Hit hör i första hand de betydande arbetena i matsal och grill, där i byggnadsstyrelsens ursprungliga kostnadsberäkningar förutsatts blott »uppsnygning» för mellan 200 000

och 270 000 kronor. I verkligheten torde nya fönster, fönsterdörrar, golv, ventilationsanordningar m. m. i lokalerna samt omläggning av taket i matsalen ha kostat omkring 500 000 kronor.

Redan i förutsättningarna kring det första avtalet ingick en »representativ» ny trappa med hiss till festvåningen. I november- och decemberförslagen 1957 var denna ej med, då någon festvåning ej ingick. I marsförslaget 1958 antydde blott en fortsättning av befintlig trappa till terrassen. Mycket tidigt under projektarbetet hade emellertid en exklusiv ombyggnad, icke blott av trappan utan även av angränsande utrymmen och av hela denna del av byggnadens stomme upptagits. Utredningsmannen anser att omkring 500 000 kronor av merkostnaderna torde vara att hänföra härtill.

Omkring 900 000 kronor av fördyringen anses av utredningsmannen sammanhånga med terrasspåbyggnaden. Det heter härom i betänkandet bland annat följande.

I 1955 års avtal, som förutsatte hela terrassen som festvåning, ingick en stor central festlokal. Marsförslaget 1958 hade här i stället en repetitions-sal för teatern. Restaurangbolaget gjorde tidigt anspråk på att i stor utsträckning få disponera denna och på att den skulle få en exklusiv inredning. Det senare synes — efter underhandskontakt med chefen för handelsdepartementet — ha avvisats av teaterledningen, men sannolikt har de tidigare förutsättningarna och teaterstyrelsens förstående inställning till ett rätt långtgående uthyrande till restaurangen påverkat arkitekternas utformning av lokalen, om vars lämplighet som repetitionssal dessutom olika uppfattningar framförts. Dyrbara akustiska anordningar har också nödvändiggjorts. Det torde vara rimligt att räkna med, att repetitionssalen blivit cirka 500 000 kronor dyrare än vad som på grund av marsskrivelsens skisser bort kunna förutses av byggnadsstyrelsen.

På terrassen upptog marsförslaget vidare ett större och ett mindre lunchrum, det senare skilt från repetitionssalen genom en foajé. Denna senare har sedermera flyttats, och den större salen ytterligare ökats samt fått direkt förbindelse med repetitionssalen. Mellan teaterstyrelsen och restaurangbolaget synes under hand överenskommelse ha träffats, att den större lunchlokalen skall få disponeras som personalmatsal av restaurangen före normal lunchtid klockan 12—14. Ifråga om tiden därefter har olika uppgifter lämnats av restaurangbolaget och teaterstyrelsen. Så mycket är emellertid klart, att genom denna omdisposition de tidigare förefintliga personalmatsalarna i källaren kunnat användas för utökning av restaurangens ekonomiutrymmen. Det synes också sannolikt, att restaurangen räknar med att få disponera lunchlokalen, i förbindelse med repetitionssalen, även under kvällstid. Denna nya användning av lokalen, tillsammans med en därmed sammanhängande överenskommelse om att restaurangen skall, på ännu ej fastställda villkor, tillhandahålla lunch åt teaterns personal, har medfört vissa ändringar ifråga om kök, trappor, hissar etc. Rätteligen borde kostnaden för det större lunchrummet och bilokalerna liksom uppkomna merkostnader åtminstone delvis belasta restaurangen, vilket också i de i det föregående redovisade kostnadssiffrorna förutsatts. Därmed har restaurangens kostnad ökat med i runt tal 400 000 kronor.

En annan fördyrande utökning av restaurangens lokaler är, säger utredningsmannen, att bland annat möbelförråd och fläktrum inlagts över köket, varigenom dettas höjd minskats. Bortsett från att det betytt en ökning av lo-

kalytan, har det varit en bidragande orsak till att ventilationsanläggningarna för kökslokalerna måst kompletteras med kylning. Allt som allt torde detta medfört en fördyring av lågt räknat 200 000 kronor.

Andra ändringar, som inneburit fördyringar, är festvåningens uppdelning genom dyrbara vikkväggar i sju separata lokaler, inredning av en som kon-tor förutsatt lokal till »snackbar», dyrbara arrangemang för en »lagerlund» i Kungsträdgården, anordnande av rotisseri, ovanlig hyllinredning i vissa kapprum, värme- och ventilationsanläggningar för grill och matsal m. m. med även kylning av luften, dyrbara uppvärmningsanordningar för entréer, varuintag, sommarveranda m. m. Kostnadsökningen genom de nämnda änd-ringarna uppskattas av utredningsmannen till omkring 600 000 kronor. En del av dessa och liknande arbeten och leveranser skall restaurangbolaget enligt hyresavtalet eller träffade särskilda uppgörelser bekosta liksom enligt avtalet också viss del av köksutrustning, armatur m. m. Till denna del har de ej heller medräknats i kostnaderna i det föregående. I andra fall råder tvist om betalningsskyldigheten. Byggnadsstyrelsen har dock ombesörjt arbetena ifråga och fortsatta förhandlingar erfordras för en uppgörelse.

I enlighet med vad nu anförts leder utredningsmannens bedömningar fram till att de fördyrande ändringar och utökningar, som under projektets utarbetande skett, i mycket stor utsträckning är att hänföra till 1955 års hy-resavtal mellan teaterbolaget och restaurangbolaget. Att detta avtal träffades, med de bristande förutsättningar för dess genomförande som från teaterbolagets sida förelåg, har därför av utredningsmannen betecknats som den andra huvudorsaken till överskridandet.

Med vad nu sagts i fråga om inverkan av nämnda hyresavtal m. m. och av bristande överensstämmelser mellan kostnadsuppgifter och byggnadsprogram förklaras alltså större delen av överskridandena för restaurangen. Därutöver finns emellertid förhållanden och åtgärder, som verkat i större eller mindre mån fördyrande för såväl restaurangombyggnaden som teaterombyggnaden.

Utredningsmannen nämner därvid först den *prisstegring*, som ägt rum sedan de ursprungliga kostnaderna beräknades eller uppskattades. I sin promemoria den 27 maj 1960 bedömde byggnadsstyrelsen själv den av ökade priser föranledda sammanlagda kostnadsökningen till 230 000 kronor. För att bedöma prisstegringarnas andel i kostnadsöverskridandena har emellertid utredningsmannen ansett det riktigtast att söka ange, hur mycket av de verkliga kostnaderna — sådana dessa numera kunnat beräknas — som är att hänföra till prisstegringen. Han når därvid en siffra på mellan 500 000 och 600 000 kronor.

En annan orsak har givetvis varit *arbetets speciella art*. Det har gällt att bygga om en mer än 60 år gammal byggnad till en tekniskt fulländad lyxrestaurang. Det är självklart att en hel del ej förutsebara arbeten och ändringar måst göras och även att förutsedda arbeten kommit att i vissa fall dra ökade kostnader. Dock torde, tillägger utredningsmannen, en del sådana fördyringar ha kunnat undvikas, därest på ett tidigt stadium en mera ingå-

ende besiktning gjorts av byggnaden, än som i verkligheten skedde, och om förekommande krav från andra myndigheter, exempelvis yrkesinspektionen, i tid inhämtats.

Viktigast i sammanhanget torde dock vara, att byggnadsarbetet påbörjades utan att några som helst *arbetsritningar* förelåg. Huvudritningarna för restaurangombyggnaden färdigställdes den 31 januari 1959 och har sedan ändrats ett stort antal gånger. Övriga ritningar och beskrivningar har tillkommit efter hand och långt ifrån alltid legat färdiga vid den tidpunkt, då arbetet bort igångsättas. Sedvanliga byggnads- och materialbeskrivningar har då ej kunnat uppgöras, och tillräcklig tid för anbudsinfordran och prisförhandlingar ej alltid förelegat. Detta har i sin tur medverkat till att projektörarvodena blivit stora: utom de 400 000 kronor, som i särskild ordning ställdes till förfogande för utarbetande av novemberförslaget, torde summan av dylika arvoden uppgå till över 2 milj. kronor, varav huvudparten gäller restaurangen.

Den granskning, som enligt gällande rutin skett inom byggnadsstyrelsen efter hand som nytt ritningsmaterial framställts, har av styrelsen angivits innefatta ej blott en *teknisk* utan även en *ekonomisk granskning*. I allmänhet torde dock granskningen, säger utredningsmannen, ha varit enbart formell och skett genom underordnad personal. Vid flera tillfällen, då frågor av denna art fördes upp till byggnadschefen, syns dock åtgärder ha vidtagits för att få fram mindre kostsamma lösningar — stundom med framgång. Sedan de betydande överskridandena konstaterats på våren 1960, har ett flertal sådana åtgärder vidtagits ifråga om återstående arbeten och leveranser. Det torde därför nu kunna sägas, att om riskerna för stora överskridanden tidigare beaktats, besparingsåtgärder säkerligen skulle ha förekommit i större omfattning.

Utredningsmannen anser att det för närvarande inom byggnadsstyrelsen tillämpade systemet för *medelsdispositioner och utgiftsredovisningar* inte möjliggör en effektiv dispositions- och kostnadskontroll. Därtill kommer i detta speciella fall, att ingen uppdelning av arbetena på konton skedde och att de olika delanslagen och jämväl anslag av andra medel sammanfördes. Därmed försvann även de möjligheter som den normala bokföringsrutinen skulle medgivit. Att anslagen inte delades upp torde ha sin grund i att någon kostnadsberäkning från början ej gjorts, efter vilken en lämplig uppdelning och därmed uppföljning av disponerade och utbetalade medel kunde ske. Detta gjorde att överskridanden kunde äga rum i byggnadsbyråns disposition av medel och — på grund av att byrån förfogar över förskottsmedel — även i utbetalningar.

Även om ett i och för sig olämpligt redovisningssystem — som dessutom i detta fall av särskilda skäl blev helt ineffektivt — bidrog till att överskridandena ej i tid uppmärksammades, har dock av utredningen framgått, att redan vid igångsättning av arbetena på restaurangombyggnaden år 1958 de i arbetet engagerade tjänstemännen i olika ställning, liksom arkitekterna, hade klart för sig, att de anslagna medlen endast kunde förslå till en mindre

del av arbetet. Med hänsyn härtill anser utredningsmannen att det får betecknas som anmärkningsvärt, att ej på ett tidigt stadium hela frågan om medelsbehovet togs upp på nytt. Ej ens i januari 1960, då en inom byggnadsstyrelsen utarbetad kostnadssammanställning, vars slutbelopp visserligen ansågs tvistigt, ådagalade, att väsentliga fördyringar förelåg, fann styrelsen anledning att ånyo underställa ärendet Kungl. Maj:t, eller ens att under hand underrätta handelsdepartementet.

Därmed skulle, anför utredningsmannen, huvudparten av de omständigheter i ärendets handläggning och i arbetets ledning och bedrivande ha behandlats, som orsakat de stora överskridandena. I den mån ytterligare bidragande orsaker förefunnits, torde de ha varit av relativt sett mindre betydelse.

Emellertid har de flesta av de nu angivna orsakerna i större eller mindre utsträckning sin grund i vissa organisatoriska förhållanden — främst fördelningen av *ansvaret för operahusets förvaltning* — utan vilka mycket av det inträffade knappast skulle ha varit möjligt; i vart fall skulle på ett tidigare stadium rättelse kunnat ske. Utredningsmannen yttrar härom bland annat följande.

Hit hör först och främst den egendomliga fördelningen av det tekniska och ekonomiska förvaltningsansvaret för teaterbyggnaden. Formellt förvaltas den av byggnadsstyrelsen och redovisas över styrelsens delfond av statens allmänna fastighetsfond. Styrelsens tekniska ansvar inskränker sig emellertid till det »yttre underhållet». Teaterbolaget disponerar enligt för viss tid löpande avtal hela byggnaden, inklusive för uthyrning avsedda restaurang- och andra lokaler. Bolaget erlägger härför ingen hyra men har att svara för det »inre underhållet» och äger uthyra lokaler och uppbära inflytande hyresintäkter. Det ligger då i sakens natur, att teaterstyrelsens intresse måste vara inriktat på att förbättra bolagets ekonomi genom ökade hyresintäkter och att styrelsen ägnar mindre intresse åt frågan om därav föranledda investeringars räntabilitet, då ju teaterbolaget ej har att svara för finansieringen. Att det inre underhållet därvid nästan totalt eftersatts är kanske också naturligt. Det är väl också detta förhållande som möjliggjort för teaterstyrelsen att år 1955 träffa det avtal, som sedermera fått för staten så vittgående konsekvenser. När medel sedan ställts till förfogande för ombyggnaderna har ansvaret för genomförandet helt åvilat byggnadsstyrelsen, som icke varit part i avtalsförhållandet rörande restauranglokalerna och, som i det föregående sagts, i stor utsträckning ej torde ha informerats om vid sidan av avtalet mellan parterna träffade överenskommelser. Först genom remissförfarandet i samband med ett 1958 träffat nytt preliminärt hyresavtal har styrelsen satts i tillfälle att taga ställning till räntabilitetsfrågan. Att detta i förevarande fall kom att ske utifrån felaktiga siffror rörande investeringskostnaderna har, som framgår av det föregående, berott på särskilda omständigheter.

Ett annat förhållande, som enligt utredningsmannens uppfattning förklarar varför ärendet handlagts på det sätt som skett, är *byggnadsstyrelsens inre organisation och arbetsformer*. Det heter härom i betänkandet.

Trots att som i detta fall fyra av styrelsens byråer i större eller mindre utsträckning vid olika tidpunkter eller samtidigt haft att handlägga olika

delar av ärendet, vill det synas som om de tillämpade arbetsformerna icke inneburit ett rationellt samarbete. En ej oväsentlig dualism i fråga om ansvarsfördelningen synes också råda. Sålunda leds projektarbetet, då det gäller arkitekterna, av utredningsbyrån men, då det gäller andra projektörer, av byggnadsbyrån. Kostnadsredovisningen är på ett föga rationellt sätt uppdelad mellan byggnadsbyrån och administrativa byrån. Även byggnadsbyråns inre organisation synes ge en mindre lämplig uppdelning av ansvaret, i det att de egentliga byggnadsarbetena och därmed platsledningen sorterar under en byrådirektörsavdelning medan vvs-arbetena och el-arbetena, vid sidan av platschefen, sorterar under två andra dylika avdelningar. Någon effektiv löpande sammanhållning av arbetet i större byggnadsärenden på styrelseplanet i form av behandling vid plenum e. dyl. synes ej, åtminstone under de år det här gäller, ha tillhört den normala rutinen inom styrelsen. Även styrelsens karaktär av administrativt ämbetsverk utan affärsmässigt tvång att hålla investeringskostnaderna på en ur förräntningssynpunkt acceptabel nivå torde i sin mån ha bidragit.

Utredningsmannen påpekar slutligen, att den omständigheten, att i detta fall för en investering av denna storleksordning lotterimedel kommit till användning och ej, som för statliga byggnader normalt, statsanslag, har gjort att ärendet ej kommit att underkastas den mera ingående prövning som gäller normala nybyggnadsföretag av denna ekonomiska omfattning.

Yttrandena

Byggnadsstyrelsen framhåller, att styrelsen med hänsyn till den korta remisstiden ej haft möjlighet att i detalj analysera utredningsmannens uppgifter, men vitsordar att de i stort förefaller riktiga. Styrelsen anser sig emellertid inte böra ingå på de av utredningsmannen kritiserade redovisningsmetoderna inom styrelsen, eftersom det ändå torde vara uppenbart, att dessa i och för sig inte varit vållande till det inträffade och dessutom för närvarande är under särskild utredning. Styrelsen vidhåller sålunda sin slutsats i promemorian den 27 maj 1960, att ett klart felbedömande av de med ombyggnadsåtgärderna förknippade kostnaderna har skett samt att åtskilliga icke förutsebara kostnader tillkommit.

Härutöver pekar styrelsen på vissa allmänna förhållanden, ägnade att till en viss del förklara uppkomsten av kostnadsfördyringen.

Under den för ärendets handläggning avgörande tiden har skiften ägt rum på ledande poster inom byggnadsstyrelsen, varjämte under den här aktuella tidsperioden styrelsen haft att arbeta med en tilltagande brist på teknisk personal samtidigt som arbetsuppgifterna inom styrelsen ökat. Därjämte fanns inom byggnadsstyrelsen en stark ambition — inspirerad från flera håll, däribland riksdagsrevisorernas uttalanden under § 41 i berättelsen över 1957 års granskning angående statsverket — att snarast driva fram ombyggnadsärendet till ett avgörande, något som ledde till att ombyggnadsarbetet igångsattes på hösten 1958 utan att på slutlig kostnadsberäkning för arbetet i dess helhet grundad kostnadstabla kunnat fastställas. Om — såsom är

normalt inom byggnadsstyrelsen — fullständigt ritningsmaterial avvaktats för ombyggnadsarbetena inom restaurangen, skulle det inte ha blivit aktuellt att igångsätta dessa arbeten förrän tidigast ett år senare. De fullständiga kostnadsberäkningarna skulle då automatiskt ha lett till en omprövning av ärendet.

Enligt styrelsens uppfattning är det naturligt, att man vid en restaurering av detta slag måste röra sig med betydande osäkerhetsmarginaler. Styrelsen vill emellertid — närmast med anledning av vad som anförts i den allmänna debatten rörande operahusutredningens betänkande — framhålla som något självklart, att statsmakterna måste ha anledning att sätta tilltro till de kostnadsberäkningar, som byggnadsstyrelsen i egenskap av fackorgan presterar. Erfarenheterna visar också att anslagsöverskridanden inom byggnadsstyrelsens mycket omfattande verksamhetsområde är relativt sällsynta, sannolikt långt mindre förekommande än inom den offentliga byggnadssektorn i övrigt. Det inträffade anses av styrelsen utgöra en engångsföreteelse, tillkommen under ogynnsamma omständigheter. Det är styrelsens förhoppning att resultatet av den av chefen för kommunikationsdepartementet den 25 november 1960 tillsatta organisationsutredningen skall bli en sådan förstärkning av styrelsens kapacitet, att den rubbade tilltron till styrelsens förmåga att utföra anförtrödda uppgifter skall kunna återställas.

Styrelsen beräknar att, därest inga oförutsebara hinder uppstår under den återstående byggnadstiden, ombyggnadsarbetena skall vara färdiga för slutbesiktning omkring den 1 juli 1961.

Styrelsen anser att den av utredningen angivna kostnaden icke kommer vid oförändrad prisnivå att under några förutsebara omständigheter överskridas. Det återstående medelsbehovet för samtliga arbeten utgör 7,6 milj. kronor varav kommer att erfordras 2 milj. kronor vardera den 15 januari, den 15 mars och den 15 maj 1961 samt återstoden 1,6 milj. kronor den 15 juli 1961.

Kungl. teaterns styrelse säger sig vilja inlägga en bestämd gensaga mot utredningsmannens förmodanden, att åtgärder eller uraktlåtenheter från styrelsens sida skulle ha i väsentlig mån bidragit till fördyringen av operabygget. Styrelsen förfogar icke över egen byggnadsexpertis. 1955 års avtal föregicks av förhandlingar mellan operastyrelsen och byggnadsstyrelsens dåvarande chef, vilken hölls noga underrättad om alla planer och åtgärder från operastyrelsens sida. De kostnadskalkyler, på vilka överenskommelsen om hyresvillkoren då grundades, hade lämnats av byggnadsstyrelsen. Operastyrelsen finner det förklarligt att utredningsmannen kommit till uppfattningen att bristande förutsättningar för avtalets genomförande från operastyrelsens sida förelåg, men vill framhålla att det i dåvarande läge icke var möjligt att avvakta utarbetandet av detaljritningar m. m. innan avtalet undertecknades, då icke minst från byggnadsstyrelsen framhölls, att en förutsättning för att man skulle kunna gå vidare med planeringen av ombyggnaden var att en acceptabel hyresgäst fanns, villig att ingå avtal.

Styrelsen framhåller vidare, att det av utredningsmannen citerade uttalandet beträffande restaurangens utformning enligt planerna 1955 — restaurangen skulle bli sådan att den »ur alla synpunkter överglänste allt vad som hittills existerat i restaurangväg i Skandinavien» — ingalunda har varit normgivande för operastyrelsens handläggning av 1958 års förslag till avtal eller 1959 års slutliga avtal. De citerade orden förekommer i ett yttrande, avgivet av en av företrädarna för restaurangbolaget den 14 januari 1958, däri bolaget — innan bolaget angav sina villkor för ett nytt avtal — rekapitulerar de förutsättningar, under vilka bolaget var berett att sluta 1955 års avtal. Förutsättningarna för detta avtal hade 1958 förfallit, och det nya avtal, varom då förhandlades, gällde en betydligt förminskad restaurang. Under de diskussioner, som fördes mellan byggnadsstyrelsen, operastyrelsen och restaurangbolaget under förberedelserna till 1959 års avtal, yppades ingen motsättning i fråga om restaurangens standard och karaktär och operastyrelsen har icke på egen hand träffat några överenskommelser och preciseringar i fråga om utrustning och standard i de blivande restauranglokalerna. Sedan ombyggnadsförslaget och hyresavtalet godkänts av Kungl. Maj:t, har genomförandet av ombyggnaden helt varit byggnadsstyrelsens sak. Under arbetets gång har visserligen representanter för operastyrelsen med byggnadsstyrelsen diskuterat frågor, där meningsskiljaktigheter uppstått mellan byggnadsstyrelsen och restaurangbolaget rörande vissa detaljer i restaurangens ombyggnad, standard samt kostnadernas fördelning. De stora överskridandena av beräknade anslag, som nu konstaterats, blev emellertid kända för operastyrelsen först i maj 1960. Den motsättning mellan byggnadsstyrelsen och restaurangbolaget i fråga om restaurangens standard, som kunde utläsas ur byggnadsstyrelsens förklaring den 18 april 1959, att byggnadsstyrelsen icke ansåg sig bunden av några åtaganden utöver dem, som framgick av det nya avtalets utfästelser — nämligen att de nya lokalerna skulle »iordningställas på ett ändamålsenligt och förstklassigt sätt» — blev icke för operastyrelsen bekant, då byggnadsstyrelsens skrivelse härom genom förbiseende icke föredrogs inom operastyrelsen. Denna omständighet har dock icke kunnat påverka handläggningen från byggnadsstyrelsens sida av de önskemål och förslag, som under ombyggnaden framställts från arkitekternas eller restaurangbolagets sida.

Operastyrelsen framhåller att den har kunnat konstatera att vissa ändringar skett i fråga om dispositionerna för restaurangbygget, varom styrelsen icke har tillfrågats. Dessa ändringar torde enligt styrelsen i vissa fall ha motiverats av estetiska skäl och tillkommit på arkitekternas förslag. Detta gäller bland annat trappan inom restaurangen, som medfört merkostnader. Fördyringarna genom omdisposition av kökslokalerna m. m. har för operastyrelsen varit helt obekanta.

När det gällt själva teaterns lokalbehov har däremot från teaterledningens sida framställts önskemål i fråga om gränsdragningen mellan teatern och restaurangen, i fråga om logeutrymmen, sanitära anordningar samt kansli-

lokalerna, vilka gått något över de i 1957 års plan beräknade kostnaderna. Det rör sig dock här om förhållandevis små summor. Styrelsen vill slutligen påpeka att vissa angelägna önskemål om ytterligare förbättringar inom teatern, exempelvis anskaffande av publikhissar m. m., ställts i efterhand endast därför att man räknat med att dessa arbeten skulle utföras under följande etapp av ombyggnaden.

Aktiebolaget Operakällaren vänder sig mot utredningsmannens uppfattning att 1959 års avtal skulle förutsätta en lägre standard än 1955 och 1958 års avtal. En absolut förutsättning för tecknande av kontrakt har varit att en första klassens restaurang på högsta tekniska och estetiska nivå skulle åstadkommas. De underhandlingar, som föregick 1959 års avtal, gällde därför enligt bolagets uppfattning uteslutande hyrans storlek samt vissa smärre ändringar i gränsdragningen mellan teatern och Operakällaren. Bolagets uppfattning om restaurangens standard har delats ej blott av de representanter, som från första början företrädde teatern, utan även av dem, som företrädde teatern vid tecknandet av 1959 års avtal och som alltså företrädde denna. Byggnadsstyrelsen föreslog visserligen att orden »och förstklassigt» i § 2 i avtalet skulle utgå. Teatern och bolaget var emellertid fullt eniga om att en sådan förändring av avtalstexten icke var förenlig med avtalets syften. För att ytterligare understryka målsättningen om en hög standard intogs i förhandlingsprotokoll den 13 april 1959 en närmare precisering av den förutsatta standarden, varvid också uttryckligen angavs, att riktlinjerna för restaurangens utformning skulle vara att söka åstadkomma största möjliga effektivitet och konkurrenskraft hos denna. Byggnadsstyrelsens skrivelse den 18 april 1959 blev känd för bolaget först i samband med denna utredning. Därest skrivelsen varit känd, skulle bolaget insisterat på ett betydligt mera detaljerat, skriftligt underlag till de överenskommelser, som träffades med byggnadsstyrelsen under projekteringen och utförandet av ombyggnaden. Skrivelsen kan emellertid enligt bolagets mening icke tillmätas någon betydelse för tolkningen av kontraktet.

Bolaget hemställer att ombyggnaden av Operakällaren måtte få fullföljas i enlighet med träffade avtal och överenskommelser, samt att snara åtgärder vidtas i syfte att förhindra den avtalsstridiga standardsänkning, som nu i vissa detaljer genomförs.

Departementschefen

Varje år sedan 1954 med ett undantag har Svenska penninglotteriets aktiebolag anordnat ett särskilt lotteri till förmån för teater, konst och andra kulturella ändamål. Behållningarna av de särskilda lotterierna — varje lotteri ger som regel en nettoavkastning av omkring 4 milj. kronor — disponeras av Kungl. Maj:t och har till större delen använts till olika byggnadsföretag för kulturella ändamål med staten som huvudman. Det var för övrigt just för att möjliggöra ombyggnad av de kungl. teatrarna som dessa lotterier började. De har sedan fortsatt och under senare år har medel ur

behållningarna anvisats för bland annat pågående byggnadsarbeten inom nationalmuseum. På sistone har bidrag ur de särskilda lotterimedlen även beräknats, och delvis ställts till förfogande, för planerade ombyggnader av stadsteatern i Hälsingborg och Stora teatern i Göteborg.

Frågan rörande ombyggnad av operahuset i Stockholm underställdes mig första gången på våren 1956. Till departementet inkom en framställning från byggnadsstyrelsen om åtgärder i syfte att modernisera såväl teater- som restauranglokalerna. Styrelsen återopade den intensifierade teaterverksamhetens krav på flera och tidsenligare lokaler, och i fråga om restaurangutrymmena hänvisades till att dessa befann sig i ett mycket bristfälligt skick. Detta senare hade gjort att restaurangrörelsen måst upphöra, vilket betydde ett stort inkomstbortfall för operan. Byggnadsstyrelsen hemställde att medel i första hand skulle ställas till förfogande för utrednings- och projekteringsarbeten.

I anledning av denna framställning fick byggnadsstyrelsen den 16 mars 1956 Kungl. Maj:ts uppdrag att efter samråd med teaterbolagets styrelse utarbeta och inkomma med förslag till plan rörande erforderliga ombyggnadsarbeten. Samtidigt medgavs att byggnadsstyrelsen för ändamålet fick ta i anspråk 200 000 kronor av tillgängliga särskilda lotterimedel. Av dylika medel ställdes sedermera ytterligare 200 000 kronor till byggnadsstyrelsens förfogande för utredningsändamål.

I november 1957 gav byggnadsstyrelsen in ett omfattande förslag till renovering av teater- och restauranglokalerna, avsett att utföras i fyra etapper. Etapp I avsåg huvudsakligen restaurangen, som beräknades kosta 5 milj. kronor. I denna etapp ingick jämväl vissa följdarbeten inom teatern för 1,6 milj. kronor samt ytterligare arbeten för 500 000 kronor. Etapp II gällde enbart teatern och var kostnadsberäknad till 1,7 milj. kronor.

Jag ansåg att detta ombyggnadsförslag var alltför kostsamt och fann det framför allt tveksamt om arbetena borde omfatta även restaurangen. Vid de överläggningar i ombyggnadsfrågan, som jag förde med representanter för byggnadsstyrelsen och operaledningen, underströks särskilt från sistnämnda håll det besvärliga läge, som uppkommit genom att restaurangrörelsen måst nedläggas — operan gick miste om den hyresinkomst, som restaurangen gett och som använts för teaterverksamheten. För teatern ansågs det även ur publiksynpunkt — och därmed ur ekonomisk synpunkt — önskvärt att det fanns en restaurang i huset. Dessutom representerade restaurangmatsalarnas inredning i tak och väggar ett visst kulturhistoriskt värde, vilket är en av de omständigheter, som gjort att operahuset av Kungl. Maj:t år 1935 förklarats som byggnadsminnesmärke. Köks- och ekonomilokalerna befann sig också i ett sådant skick, att det under alla omständigheter var nödvändigt att göra något åt dem. I sammanhanget diskuterades även om inte lokalerna skulle kunna efter ett förenklat iordningställande användas för annat än restaurangändamål, varigenom operan likväl skulle kunna tillföras hyresinkomster. Man kunde exempelvis tänka sig

att inrätta kontor eller butiker. Av skilda skäl bedömdes emellertid lokalerna av byggnadsstyrelsen inte lämpliga för något av dessa ändamål.

Med hänsyn härtill fann jag mig böra i princip inta den ståndpunkten, att ombyggnaden skulle gälla även restaurangen. Jag ansåg emellertid två bestämda villkor böra uppställas, nämligen dels att kostnaderna för restaurangen begränsades i möjligaste mån, dels att hyran blev så stor, att den någorlunda väl förräntade i restauranglokalerna vid ombyggnaden nedlagt kapital. Ingen av dessa förutsättningar var vid ifrågavarande tidpunkt enligt min mening för handen. Den av byggnadsstyrelsen angivna kostnadsramen för restaurangen — 5 milj. kronor jämte 1,6 milj. kronor för följdåtgärder i anledning av restaurangens intrång i teaterlokalerna — ansåg jag alltför stor. I fråga om hyran hade jag under diskussionerna i frågan blivit upplyst om innehållet i det avtal, som slutits i juli 1955 mellan operaledningen och Aktiebolaget Operakällaren om förhyrning av restauranglokaler. Den i avtalet inskrivna årliga grundhyran, 165 000 kronor, bedömde jag ur teaterbolagets och statens synpunkt ekonomiskt mindre förmånlig. På grund härav överenskomms dels att byggnadsstyrelsen skulle närmare undersöka om inte restaurangen kunde istandsättas på ett mindre genomgripande sätt, än som avsågs i styrelsens förslag, dels att operaledningen skulle efter samråd med byggnadsstyrelsen förhandla med restaurangbolaget om ändring av de i 1955 års avtal ingående hyresvillkoren.

Byggnadsstyrelsen inkom i december 1957 med ett reviderat ombyggnadsförslag, däri kostnaderna för restaurangen avsevärt minskats. Detta förslag blev emellertid föremål för kritik från restaurangbolagets sida, därför att endast en mindre festsal men ej någon festvåning medtagits — man framhöll att det över huvud taget inte var möjligt att finna en restauratör, som var villig att ta restaurangen, om inte festvåning ingick. Tillkomsten av en dylik hade också förutsatts i 1955 års hyresavtal. Detta ledde till att byggnadsstyrelsen — efter samtal mellan mig och de berörda parterna — åtog sig att genom omdisponeringar försöka bereda utrymme för iordningställande av en festvåning till restaurangen.

Det nya ombyggnadsförslaget från byggnadsstyrelsen inkom den 18 mars 1958. Det inkluderade en festvåning, vilken emellertid var mindre än som tidigare avsetts mellan parterna. De totala kostnaderna för ombyggnaden angavs till 7 milj. kronor, varav 2,9 milj. kronor upptogs för restaurangen. Vid föredragningen härav — som skedde i närvaro av representanter för byggnadsstyrelsen och för operaledningen — försäkrade vederbörande representant för byggnadsstyrelsen, att kostnadsuppgifterna var tilltagna med marginaler. Mot denna bakgrund uppdrog Kungl. Maj:t på min hemställan den 11 april 1958 åt byggnadsstyrelsen att utföra ombyggnads- och reparationsarbeten inom operahuset »i huvudsaklig överensstämmelse med byggnadsstyrelsens den 18 mars 1958 framlagda förslag till en sammanlagd kostnad av högst 7 000 000 kronor». Denna utformning av beslutet valdes i avsikt att markera, att kostnaderna skulle begränsas till sagda belopp. Ombyggnadsarbetena började i september 1958.

Under mellantiden hade förhandlingar tagits upp mellan operaledningen och restaurangbolaget om revision av 1955 års hyresavtal. Dessa resulterade under våren 1959 i en överenskommelse, som jag på tillgängligt material ansåg innebära en ur teaterbolagets-statens synpunkt godtagbar lösning. Bland annat hade grundhyran höjts till 200 000 kronor för år, och de samlade hyresintäkterna skulle — såvitt vid denna tid kunde bedömas — ge en under omständigheterna godtagbar förräntning av det kapital som nedlagts i restauranglokalerna vid ombyggnad. Avtalet godkändes av Kungl. Maj:t den 30 april 1959.

Vid kontakter som under byggnadsarbetenas gång ägde rum mellan handelsdepartementet och byggnadsstyrelsen framhölls flera gånger från styrelsens sida, att ombyggnadskostnaderna skulle komma att hålla sig inom den i Kungl. Maj:ts beslut den 11 april 1958 angivna kostnadsramen, 7 milj. kronor. Vid ett sammanträffande den 4 maj 1960, därvid operaledningen och byggnadsstyrelsen under hand hemställde om ytterligare medelsanvisning för vissa mindre tilläggsarbeten, ställde jag frågan huruvida redan beslutade arbeten skulle komma att hållas inom den medgivna ramen av 7 milj. kronor. Man svarade att det inom byggnadsstyrelsen pågick beräkningar rörande de slutliga kostnaderna och att besked skulle lämnas mig så snart resultatet därav förelåg. I en den 27 maj 1960 dagtecknad promemoria anmälde så byggnadsstyrelsen, att kostnaderna för ombyggnaden skulle komma att väsentligt överskrida de tidigare angivna. Såvitt styrelsen för det dåvarande kunde bedöma skulle ombyggnadskostnaderna komma att uppgå till 14,5 milj. kronor, varav för restaurangen 9,7 och för teatern 4,8 milj. kronor. Styrelsen tillade att en uppenbar felbedömning av de med ombyggnadsåtgärderna förknippade kostnaderna måste ha skett och att åtskilliga icke förutsebara kostnader uppkommit.

Enligt den expertis, som jag i denna situation anlitade, kunde det ur praktiska och ekonomiska synpunkter inte anses försvarligt att inställa arbetena. Jag föranstaltade då omedelbart om en särskild utredning rörande orsakerna till fördyringen av operahusombyggnaden. Den av Kungl. Maj:t på min föredragning i början av juni 1960 förordnade utredningsmannen avlämnade den 22 november samma år sitt betänkande. Av betänkandet och av en därtill fogad redogörelse med bilagor framgår, att kostnaderna för restaurangombyggnaden kan komma att bli 12,2 milj. kronor och att ombyggnadsföretaget i sin helhet — utom ett nytt ställverk m. m., till vilket särskilt anslag anvisats — kan dra kostnader på drygt 18 milj. kronor. Det är 11 milj. kronor mera än som angavs i byggnadsstyrelsens skrivelse den 18 mars 1958, på vilken Kungl. Maj:ts beslut i anslagsfrågan grundade sig. Utredningsmannen anser att den betydande skillnaden mellan tidigare angivna och nu bedömbara kostnader för ombyggnad av operahuset i allt väsentligt kan återföras på två faktorer. Den ena sammanhänger med att byggnadsstyrelsen i december- och marsförslagen lämnade kostnadsuppgifter, som låg avsevärt under novemberförslagets detaljerade och med god noggrannhet utförda kostnadsberäkningar, utan att styrelsen gjorde däremot svarande

minskningar i byggnadsprogrammet. Som den andra huvudorsaken till de stora överskridandena betecknar utredningsmannen, att 1955 års hyresavtal mellan teaterbolaget och restaurangbolaget träffades med de bristande förutsättningar för dess genomförande som förelåg från teaterbolagets sida; i avtalet fanns visserligen inga preciseringar i fråga om byggnadens utrustning och standard, men enligt vad som framkommit under utredningen avsågs av parterna en mycket hög standard, varom emellertid handelsdepartementet och byggnadsstyrelsen inte upplystes. Utredningsmannen pekar också på andra orsaker till fördyringen och nämner därvid den prisstegring, som ägt rum sedan de ursprungliga kostnaderna beräknades eller uppskattades, arbetets speciella art — det har gällt att bygga om en mer än 60 år gammal byggnad, förklarad som byggnadsminnesmärke — avsaknaden av arbetsritningar när byggnadsarbetena påbörjades samt den bristfälliga tekniska och ekonomiska granskning, som efter hand framställt ritningsmaterial underkastades i byggnadsstyrelsen. Därjämte anses det inom styrelsen tillämpade systemet för medelsdispositioner, utgiftsanvisningar och kostnadskontroll ha bidragit till att överskridandena inte uppmärksammades i tid.

Vid remissbehandlingen av betänkandet har byggnadsstyrelsen upprepat, att ett klart felbedömande av de med ombyggnadsåtgärderna förknippade kostnaderna har skett samt att åtskilliga icke förutsebara kostnader tillkommit. Operastyrelsen bestrider att åtgärder eller uraktlåtenheter från styrelsens sida skulle i väsentlig mån ha bidragit till fördyringen av operabygget. Från restaurangbolagets sida hävdas att bolaget och operastyrelsen hela tiden har varit ense om att restaurangen skulle få en hög standard, och bolaget hemställer att ombyggnaden fullföljes i enlighet med träffade avtal och överenskommelser.

För egen del kan jag i stort ansluta mig till utredningsmannens på ett omfattande undersökningsmaterial grundade slutsatser rörande orsakerna till fördyringen av operahusombyggnaden och behöver följaktligen inte här ta upp dessa slutsatser till närmare granskning. Då jag funnit mycket av vad som förekommit vid ärendets handläggning anmärkningsvärt, har jag överlämnat ett exemplar av redogörelsen till justitiekanslern för kännedom.

Som utredningsmannen framhållit torde de flesta orsakerna till överskridandena i större eller mindre utsträckning ha sin grund i vissa organisatoriska förhållanden, nämligen dels den nuvarande uppdelningen mellan operaledningen och byggnadsstyrelsen av ansvaret för operahusets förvaltning, däribland för dess finansiering, för dess inre och yttre underhåll etc., dels byggnadsstyrelsens nuvarande inre organisation och arbetsformer. Det är synnerligen angeläget att ändamålsenliga anordningar i dessa hänseenden snarast åvägabringas. Exempelvis bör det övervägas om inte ansvaret för de olika grenarna av operahusets förvaltning bör samlas på en hand, och när det gäller byggnadsstyrelsens arbetsformer finns skäl bland annat för en intimare samverkan än nu mellan den projekterande verksamheten och den byggande. Dessa frågor är också redan föremål för övervä-

ganden i samband med utredningar. Frågan om förvaltningen av operahuset behandlas sålunda av den av chefen för ecklesiastikdepartementet med stöd av Kungl. Maj:ts bemyndigande den 30 juni 1959 tillkallade utredningsmannen med uppdrag att verkställa utredning rörande operans ekonomi och därmed sammanhängande förhållanden. Vidare har chefen för kommunikationsdepartementet med stöd av särskilt bemyndigande av Kungl. Maj:t den 25 november 1960 tillkallat fem utredningsmän för att verkställa en översyn av byggnadsstyrelsens organisation. Vid prövningen av de förslag, som kommer att framläggas på grundval av dessa utredningar, bör det nu inträffade beaktas, och de omständigheter i organisationen som medverkat därtill såvitt möjligt undanröjas.

Självfallet bör också alla rimliga åtgärder vidtas för att undvika över-skridanden i framtiden. Vid företag som helt eller till övervägande delen bekostas av lotterimedel bör således den av fjolårets riksdag (Statsverksprop. Bil. 2: Gemensamma frågor s. 17—20; SU 14 s. 7—8; rskr 14) godkända ordningen för handläggning av frågor rörande den statliga byggnadsverksamheten i tillämpliga delar iakttagas. Denna ordning har för övrigt redan de facto iakttagits i detta fall genom den särskilda medelsanvisningen för projektering. I anledning av vad utredningsmannen sagt om att frågor, som gäller dispositionen av de särskilda lotterimedlen, skulle vara underkastade en mera schematisk prövning än andra ärenden av motsvarande slag, vill jag uttala att frågan om operahusombyggnaden av mig behandlades med samma grad av noggrannhet, som när det gäller investeringar över riksstaten. I detta sammanhang vill jag också erinra om att anvisning av lotterimedel till byggnadsföretag i regel — såvitt avser lotterimedelsfonden alltid — sker i form av bidrag till anläggningar som uppföres och till återstående del bekostas av annan än staten.

Vad gäller kostnaderna för operabygget framgår av den tidigare redogörelsen, att jag redan från början eftersträvade att hålla dessa — särskilt i vad avsåg restauranglokalerna — inom en snäv ram. Siffran 7 milj. kronor, varav 2,9 milj. kronor för restaurangen, ansåg jag efter förhandlingar med parterna i ärendet innebära en ur statens synpunkter godtagbar lösning. Innan frågan härom underställdes Kungl. Maj:t hade jag, som även framgår av utredningen, mottagit försäkringar om att en medelsram av nämnda storlek rymde marginaler för oförutsedda händelser. Avsevärda överskridanden — vilka enligt vad tidigare sagts kan uppgå till omkring 11 milj. kronor — har likväl uppkommit. Givetvis finner jag denna utveckling beklaglig och nödgas i den uppkomna situationen föreslå Kungl. Maj:t att underställa riksdagen frågan om slutlig täckning av ifrågavarande merkostnader.

Genom beslut den 11 april 1958 samt den 28 juli och 26 augusti 1960 har Kungl. Maj:t av tillgängliga särskilda lotterimedel ställt sammanlagt 9 milj. kronor till byggnadsstyrelsens förfogande för fullföljande av de byggnadsarbeten inom operahuset, vilka avsågs i Kungl. Maj:ts beslut den 11 april 1958 och som numera är kostnadsberäknade till cirka 18 milj. kronor. Dess-

utom har Kungl. Maj:t den 9 december 1960 — i avvaktan på riksdagens prövning av frågan om medelsanvisning på kapitalbudgeten till operabygget — av de särskilda lotterimedlen förskotterat för ändamålet 2 milj. kronor. Därmed har sammanlagt 11 milj. kronor ställts till byggnadsstyrelsens förfogande för operahusombyggnaden. Styrelsen räknar med att av återstoden, cirka 7 milj. kronor, 2 milj. kronor kommer att erfordras under var och en av månaderna januari, mars och maj 1961 samt resten under sommaren 1961.

Innestående behållning av de särskilda lotterierna utgjorde den 1 december 1960 — alltså före utbetalningen för operabygget den 9 i samma månad — något över 6,5 milj. kronor. Detta belopp är att betrakta som i sin helhet bundet till vissa, i allmänhet redan påbörjade kulturella och därmed besläktade ändamål av den art jag inledningsvis nämnde. Sålunda har den numera fullbordade renoveringen av Dramatiska teatern i Stockholm, vilken kostnadsberäknats till 8 milj. kronor, beräknats draga ytterligare mellan 700 000 och 800 000 kronor. För pågående byggnadsarbeten inom nationalmuseum erfordras 2 milj. kronor, för nya lokaler åt ostasiatiska museet ungefär lika mycket, för bärgning av regalskeppet Wasa 1,2 milj. kronor, för ombyggnadsarbeten inom Hälsingborgs stadsteater 300 000 kronor samt för arbeten inom djurparken på Skansen i Stockholm 300 000 kronor. Det gör sammanlagt omkring 6,5 milj. kronor. Ytterligare ändamål står på tur att få bidrag ur de medel — mellan 3 och 4 milj. kronor — som kan komma att utgöra behållningen av 1961 års särskilda lotteri. Där har drygt 500 000 kronor beräknats för vissa tidigare beslutade pensionskostnader vid de statsunderstödda teatrarna och orkestrarna samt visst ytterligare bidrag till Skansen. Av återstoden av behållningen från 1961 års särskilda lotteri torde huvudparten komma att behöva disponeras för bidrag till ombyggnad av stadsteatern i Hälsingborg och Stora teatern i Göteborg. Dessa arbeten kan beräknas kosta vardera åtminstone 5 å 6 milj. kronor, varav dock vederbörande städer förutsättes komma att täcka den större andelen.

Varje utbetalning för operabygget från de särskilda lotterimedlen som ägt rum eller kan komma att äga rum efter den 1 december 1960 inkräktar sålunda på eller omöjliggör medelsanvisning till de av mig nyss omnämnda särskilda ändamålen. I vissa av dessa fall har byggnadsarbetena redan påbörjats, i andra har planering och förberedelser fortskridit så långt, att det skulle innebära stora svårigheter och ibland även merkostnader att inställa arbetet. Jag har med hänsyn härtill funnit det motiverat, att större delen av merkostnaderna för operahusombyggnaden täckes genom medelsanvisning över särskilt anslag på kapitalbudgeten och vill i det följande göra hemställan därom. Jag uppskattar den i dylikt sammanhang erforderliga anvisningen till 9 milj. kronor, varav 2 milj. kronor — motsvarande utbetalningen för operabygget den 9 december 1960 — torde bära återföras till de särskilda lotterimedlen. Med anlitande av sistnämnda medel påbör-

jade eller planerade projekt kan därvid programenligt komma till utförande.

Med hänsyn till utfallet av betalningarna för operahusombyggnaden torde den av mig föreslagna kapitalbudgetanvisningen äga rum på tilläggsstat för innevarande budgetår. I avvaktan på riksdagens beslut i frågan torde förekommande utbetalningar för operabygget böra förskottas ur de reserverade särskilda lotterimedlen.

Under återopande av det anförda hemställer jag, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen

att till *Ombyggnad och reparation av operahuset i Stockholm* på tilläggsstat II till riksstaten för budgetåret 1960/61 under statens allmänna fastighetsfond anvisa ett investeringsanslag av 9 000 000 kronor.

Med bifall till denna av statsrådets övriga ledamöter biträdda hemställan förordnar Hans Maj:t Konungen, att till riksdagen skall avlätas proposition av den lydelse bilaga till detta protokoll utvisar.

Ur protokollet:

Barbro Blomberg